

TÁBORI ZOLTÁN

Az üteg

A vasutassapkás öregember a tavaszi nagy varjúirtás napján állított be a halálhírrrel apámhoz. Szín pompás, tiszta alkonyeste volt, ablakunkkal szemben a volt kaszárnyaépület sárga tömbje aranyfényben izzott, s fölötte, mintha a tűzből felpattanó zsarátnokok volnának, fekete varjak táncoltak. Korábban mindig hajnalban kezdték lőni őket, de talán egy éve már erre a kisváros széli eseményre is rányomta bélyegét a késő Kádár-kori racionalizáció: hajnalban a varjak csak bemérgesednek, és idejekorán elröpülnek a dolgukra, de ha napnyugtakor riasztják fel őket, tehetetlenül köröznek az udvarban álló nagy platánfákra rakott fészkeik fölött, már nincs hova menniük, egyenként el lehet bánni az egész sereggel.

– A Sebestyén Jóska? – Apám meg se próbálta túlkiabálni a zenebonát, inkább csak maga elé hümmögött. – Emlékszem, amikor a hóka kiette a zsebéből a vajjas kenyeret! Istenem, de jól neveltünk.

A látogató ezek szerint apám egykori katonája volt. Ősz haja bohókás ereszként kunkorodott fel az elnyűtt fekete sapka vászonszegélye alól, egyáltalán, vézna kis ember volt, nem látszott rajta, hogy ezzel az alkattal megjárta, túlélte volna a Don-kanyart.

– Szeretnék, ha eljönne velünk a temetésre a zászlós úr – mondta, és csak most vette le a sapkát, s kezdte gyűrögetni széles, repedezett tenyerében.

Hát igen, ezért maradtam a szobában, miután bekísértem apámhoz az ismeretlen nevű ember halálhírét hozó látogatót. Sejtettem, hogy ennek temetésre hívás lesz a vége, és akkor két percben se telik, nyithatom újra a kaput a vasutassapkás kisöregnek. Mert hogy apám nem áll kötélnek, abban biztos voltam. Annyira nem szeretett temetésekre járni, hogy arról legendák születtek a családban. Ha már sehogy se tudta kimenteni magát, a temetőkapunál akkor se jött tovább. Megállt valamelyik virágáros asszony pultjánál, pár szót váltott vele, mert az ilyen vidéki asszonyok közül szemlátomást mindenkit ismert, aztán csak szívta a cigarettáját jellegzetes félrebillent tartással, nézte a virágokat, a kerítést, és várta a lélekharang-kondulást.

– Én már annyit eltemettem közülünk odakinn, hogy egy életre elég volt – ingatta meg szelíden szép ezüst fejét apám, és az ágya környékén szétszórt holmik között a cigarettája után tapogatott. Végre megtalálta, s egy hátúszó kartempójával nyújtotta vendége felé, a tükörből figyelve, jó irányba tartja-e a dobozt. – Rágyújtsz?

Apám ekkor már rég hátat fordított a világnak. Amikor hazajött a hivatalából, végigfeküdt az ágyon, és aludt vagy olvasott. Az ágya a sarokban állt egy nagy hangversenyzongora és egy hatalmas, faragott keretű, ónémet állótükör között, megközelíthetetlenül. Ha valaki beszélgetni akart vele, a zongoraszéken ülve, a tükörből tehette meg. Ezt a tükröt így is hívtuk: beszélgetőtükör.

– Köszönöm, zászlós úr – mondta a látogató, aki nem ült le, és rá se gyújtott, bár egy szál cigarettát tiszteletteljes meghajlással kivett a pakliból. – Ha a zászlós úr megengedi, inkább a hazaúton szívom el.

Apám az embereinek mindvégig zászlós úr maradt, hiába léptették elő a háború vége felé hadnaggyá, s fokozták le honvéddé a forradalom után.

Ez a lefokozás, ez nagyon bántotta. Tulajdonképpen a világnak, mindenkinek emiatt fordított hátat. Rangjának elvételét nekünk, a gyerekeinek mégis inkább mosolyogva mesélte el, bár meglehet, hogy az a régi, öreg tükör torzított.

– Épp árvízkeszültség volt, ott kártyáztunk hárman az irodában: a Zsidi papa, az elnök meg én. Egyszer csak jön a párttitkár: elismeritek-e a Kádár-kormányt? Itt írjátok alá! „Ki az a Kádár János?” – kiáltottam, mert éppen piros negyven száz ultim volt, és mire kijátszottam, a párttitkár az ívvel együtt eltűnt. Mit mondjak, olcsón megúsztam, le is csukhattak volna, mert az indoklás szerint Zalában a volt horthysta tartalékos tisztek szították az ellenforradalmat.

Apám a pécsi egyetem jogi karáról jelentkezett önként katonának. Hitt benne, hogy ezáltal több lesz az ország, és több lesz a család: Felvidék, Délvidék, Erdély járt az eszében, s apja álma, a nevünk végi ipszilon. Megszerzett hozzá mindent: tiszti rangot, tiszti kitüntetést, kétszer sebesült harcban az ellenséggel, de a legvégére egyszer csak kiderült, hogy ezekben a hadjáratokban részt venni nem dicsőség volt, hanem szégyen.

Ezt a bélyeget véglegesítették azzal, hogy elvették katonatiszti rangját.

– Nem járok én már sehova – mondta apám rezignáltan a beszélgetőtükörnek. – Az lesz a legjobb, ha a Sebestyén Jóskát is úgy temetik el, mintha sose szolgált volna a kilences tábori tüzéreknel.

Az utca túloldalán, mintha az alkonyi ég bíbor kárpítja recsegne, ropogna, szakadna, dörögtek a puskák, károgtak, lármáztak a varjak. A látogató, a vasutassapkát szorongató öreg tüzér hirtelen témát váltott.

– Begyűrűzött az olajválság ide is, zászlós úr.

– Nagypolitikával nem foglalkozom – felelte apám, bár ebben nem mondott igazat. A feje mellett mindig ott feküdt egy kistrádió, felváltva hallgatta a híreket Kossuthon, Petőfin, Szabad Európán, mintha valami nagy-nagy világra szóló eseményre várna.

– A temetőben – folytatta az öreg tüzér –, alig két hónapja tapasztaltam, már nem autóval viszik ki a koporsót a sírhoz. Ráteszik egy kis kerekű micsodára, és azon tologatják. Olyan, mint egy műtőskocsi.

Apám hallgatott. Az öreg fölbátorodott.

– A zászlós úrral épp meglennénk hatan.

– Tudtommal van a Sebestyénnek egy fia... – próbálkozott apám.

– Van. De mi a zászlós urat szeretnénk.

– A temetőszolgák ügyse hagyják!

– Már beszélünk velük. Elfogadnak pénzt. Vihetjük helyettük a koporsót.

Odakinn nagyokat durrogtak a puskák, s a vörös tetőzsindelyek fölött egyre fakóbban, egyre lassabban, egyre halkabban örvénylett, forgott, kerepelt a varjúfelhő.

Apám, számomra teljesen meglepően, hirtelen azt mondta:

– Jól van. Elmegyek.

Gyerekkorom óta lépten-nyomon azt tapasztaltam, hogy apámat nagyon szerették a katonái. A legtöbbet valószínűleg akkor tette értük, amikor 1945. február 12-én hajnalban, a kitöréskor nem engedte őket fölöslegesen, értelmetlenül meghalni.

Ezt a budavári kitörést sokszor elmesélte nekünk.

– Ó, úgy nekikészültem, mint Zrínyi Miklós! Az összes kitüntetés a mellemen, minden megtakarított zsoldom a zsebemben, azt mondtam: vagy átjutunk, vagy meghalunk!

Irtózatos pergőtűzben érte el a lövegek nélkül maradt 6. üteg az Olasz fasort. Ott már egyértelmű volt: ez az út a halálba vezet. Apám meggondolta magát, és beparancsolta az embereit az egyik szétlőtt ház pincéjébe. Ott adták meg magukat az érkező oroszoknak.

– Oda menekült egy ukrán szakasz is, azokat a szemünk láttára helyben agyonlőtték. Abban a minutumban megfordult a fejemben: talán mégiscsak át kellett volna törni a Hűvösvölgy felé.

Őket azonban nem bántották. Az orosz lejténánt, aki fél perccel azelőtt adta ki a parancsot a németekhez állt ukránok felkoncolására, feszesen tisztelgett a kölyökképű, de már medálokkal és érdemkeresztekkel dekorált fiatal magyar tiszt előtt, és csak a karabélyokat vetette el. Apám egyelőre megtarthatta az oldalfegyverét.

A hadifogsággal is szerencséje volt. Egyrészt mert a háború végén esett fogságba, másrészt mert egy olyan tiszt lágérba került, amely közel esett Európához, és a Vöröskereszt ellenőrzése alatt állt.

Apám a lágérbeli tisztársai között valamivel kevésbé volt népszerű, mint a katonái körében. Amíg a többiek azon törték a fejüket, hogy vajon mi lehet otthon a gyerekekkel, az asszonnyal, az országgal, hogyan lehetne megszökni, vagy legalábbis megtagadni a munkát a cukorrépaföldeken, ő csak végigfeküdt a priccsen, és elégedett mosollyal tette megjegyzéseit:

– Mit akartok, mikor lett volna lehetőségetek ingyen ellátogatni a Kaukázusba? Ha meg nem keltenének hajnalban, hogy igyi rabotaty, sose látnánk, milyen gyönyörű napkeltekor a hófödte Elbrusz!

És ilyesmiket írogatott haza, hogy: „Itt minden szép és jó, de azért otthon mindig legyen egy kis szeszes ital, hogy hazaérkezésem esetén ebben ne érezzek hiányt!”

Apám mindenütt jól érezte, mindenütt feltalálta magát. Amikor elrongyolódott a télikabátja, pokrócmaradványokból varrt ujjast magának. Két és fél év múlva ebben az ujjasban jött haza, és még évtizedeken át ebben járt culágerkedni, ha valamelyik arra érdemes barátja, ismerőse házépítésbe fogott.

Egy idős ásatási munkás aztán erről az ujjasról ismert rám.

– Nem a Tábori zászlós úr fiának tetszik lenni?

Épp egy késő bronzkori urnasírt rajzoltam, elég különös látvány lehettem apám folt hátán folt relikviájában. Igenlő válaszomra a fellelkesült öregember szó szerint ezt kiáltotta: – Az volt a legfaszább tiszt a Horthy-hadseregben!

Apám kaposvári volt, a városi aljegyző fia, a fogságból hazajöve mégis Zalába kérte magát adótisztai állásba, mert a háborúban a kanizsai tüzéreknel szolgált, és ott a környéken minden faluban akadt egy-két katonája. Az ő ütegében más megyéből való talán csak kettő volt. Ez a kettő Észak-Erdélyből jelentkezett frontszolgálatra, merthogy szívesebben vezekeltek bűneikért a harctéren, mint a börtönben. Embert ölt mind a kettő: az egyik szerelemföltésből a feleségét, a másik egy haragosát a kocsmában. Emez pék volt, amaz pár holdas gazda. Bátor emberek voltak: nem lehetett kitalálni olyan veszélyes feladatot, amire önként, azonnal ne jelentkeztek volna. Apám leginkább úgy emlékezett vissza rájuk, hogy ő ül odafönn a fa tetején vagy egy harangtoronyban, a két front között, a senki földjén, s valamelyik erdélyi legény jön át a tűzvonalon, alakja körül rendet kaszálnak a vetésben, gazban, hóban, ekebarázdában az orosz golyók, de ő csak jön rendületlenül, hozza sárgásszürke kenyeresizákban, kopott zöld csajkában a bemérőtisztai porciót.

Ez a két ember Voronyezsnél halt hősi halált. Ott maradtak egy dombtetőn egy golyószóróval, hogy feltartóztassák a visszavonuló 6. üteg útját elvágni igyekvő orosz gyalogságot.

– Nem lehet, hogy ezt csak azért vállalták – a bátyám és én néha feltettünk ilyen kérdéseket, legalábbis amikor még piros nyakkendőű úttörők voltunk –, hogy átszökjenek, jelentkezzenek a Vörös Hadseregbe, felszabadítani hazánkat?

– Nem – mondta apám egészen kurtán a beszélgetőtükörnek. – Az nem lehet.

Apám bemérőtiszt volt, a zászlóaljukból az egyetlen életben maradt tüzérfelderítő. Ők mindig ott voltak valahol lefelől, magasan, hogy rálássanak az ellenségre. A mélységből tüzelő ágyúkat kilőni szinte lehetetlen volt, de fölösleges is, hiszen elég volt egy jól irányzott puskagolyóval leszedni az üteg szemét, a bemérőtisztet. Vállalkozásokba is leginkább a tüzérfelderítők jártak: sebesüléseit apám soha nem a bemérőállásban, hanem közelharcban szerezte, egyszer kézigránáttól, másszor golyószórótól. Signum laudisát is azzal érdemelte ki, hogy embereivel egy rajtaütésben foglyot ejtettek. Kis ember volt; talán ezért is élte túl az orosz mesterlövészekkel vívott párbajokat.

Sokan elesetek közülük odakinn, szovjet földön, majd idehaza, Budapest védelmekor, de a legsúlyosabb veszteségeit az üteg, meglehetősen, nem a háborúban szenvedte el, hanem a háború utáni békében, már zalai földön.

Elsőnek Csanádi Tóni ment el, akit nem ismertem, de a fényképét úgy őrzöm a fotósdobozban, mintha ő is a családhoz tartozott volna. Keskeny arc, hosszan lelógó áll, pici száj, közel ülő, apró barna szemek. A zakója meglehetősen jó szabású, de mintha az inge, világos nyakkendője nem tartana lépést vele. A kép hátán ceruzával írt szöveg: *Szeretettel adom Tábornok Imre úrnak. N. Kanizsa, 1947. júl. 17. Csanády Antal.*

A dátum azt mutatja, hogy apám alighogy megérkezett a hadifogságból, máris felvette a kapcsolatot volt katonáival.

Csanádi Tóni öngyilkos lett. Nem tudta elviselni, hogy hazaárulóként bánnak azokkal, akik ott voltak a Don-kanyarban. Azt hitte, az éltette, hogy amikor majd hazajön a fogságból, ugyanolyan hősként fogadják, mint az első világháborús bakákat, szobrokat emelnek nekik, a túlélőknek, és márványtáblákon örökítik meg emlékét a halott bajtársaknak.

Sokan felteheték a kérdést: – Zászlós úr, át kellett volna állnunk? Amikor jöttek toborozni a budai önkéntesek, alá kellett volna írunk? Azért köpte le őket a zászlós úr, mi is azért köptük le őket, hogy most ők köpdössenek le minket? Hát hányféleképpen lehet elárulni egy hazát? Zászlós úr!

Apámat ismerve ő valószínűleg így válaszolt: – Sokféle igazság van. Hol ez van divatban, hol az.

De ami a köpködést illeti, ehhez a mániájához élete végéig ragaszkodott. Feküdt az ágyon, beékelve a zongora, a beszélgetőtükör és a könyvespolc közé, hallgatta a kis táskarádiót, és anyánkkal veszekedett:

– Macus, hol van már az a köpöcsésze? Nem megmondtam, hogy vegyél egy köpöcsészt? Hát most hova köpjek?!

A többi katonája sorsáról szinte semmit se tudtunk. Apám járási tisztviselő lett, tervcsoportvezető, s amikor begubózott, azt hittük, már senkivel nem tart kapcsolatot. Legfőleg a sofőrjéről gyanítottuk, hogy az is alatta szolgált. Néha persze kimaradt, kocsmákba járt, de azt nem lehetett tudni, hogy kikkel iszik. Az üteg látszólag megsemmisült.

Aztán ahogy a múzeumhoz kerülve a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján járni kezdtem a Kanizsa környéki falvakat, megdöbbenve jöttem rá, hogy az üteg mégiscsak él. A kilences tábori tüzérek a fogatolt tüzérséghez tartoztak, a kezelőszemélyzetnek legalább annyira kellett értenie a lovakhoz, mint a závárhoz. Apám honvédjei parasztleányok voltak, a fogság után siettek vissza az állataikhoz, a földjükhöz, még a padláslesöpörések, majd a téeszésítések sem tudták beüzni őket a városba, az iparba, mint ahogy megtörtént máshol.

Ezek az emberek tudtak egymásról és tudtak apámról. Számon tartották egymást. Mintha megannyi intim kapcsolatba botlottam volna bele, furcsa szégyent éreztem, amikor tojással, gyümölcscsel akarták megpakolni őskori cserepeket rejtő hátizsákomat, s szelíd derűvel a szemembe nézve ilyeneket mondtak: „A zászlós úr nélkül hol lennénk már?!”, s nem mertem megkérdezni, hogy ezt mire értik, 45 előttre vagy utánra, s apámék tisztii lágeri nótája járt a fejemben, mást nem voltak hajlandók oroszul megtanulni: „Ja nye znaju, ja nye ponyemaju, nyema kusat, nyema robota.”

1942-ben egy cigányasszony azt jósolta apámnak, hogy 66 éves korában fog meghalni. Ez akkor egy frontra induló fiatal tüzér felderítőnek nagy ígéret volt. A hatvanhatodik életéhez közeledve azonban apám félni kezdett: meg akarta érni azt a hírt, amit a kiséradiójában annyira várt.

Még tíz évet kapott a sorstól. Halála előtt nem sokkal rehabilitálták, és előléptették századossá. Valami keserűség mégis dolgozott benne, mert azt mondta:

- Sokra megyek velem. Már nincs, aki összeüsse előttem a bokáját.
- Hát majd mi összeütjük! – mosolygott a család.

Csak legyintett. A temetésén értettem meg, mire gondolt akkor. Azt a mondatot nem a sértett hiúság diktálta: elfogytak körülötte a katonák. Amikor a koporsót arról a szörnyű vaskocsiról leemelték és a sírba engedték a temetőszolgák, egy magas, szikár, erőt sugárzó aggastyán lépett a még nyitott kriptához. Megállt, kihúzta magát, aztán előrehajolt, lenézett a koporsó után.

Ezt az embert nem láttam sem előtte, sem utána. Nem tisztelgett, nem szólt egy szót sem, mégis biztos vagyok benne, hogy ő volt apám utolsó katonája.